

جامعه‌شناسی سیاسی

ایران

از عصر مشروطه تا انقلاب اسلامی

(۱۳۹۱-۱۳۸۵)

دکتر مصطفی ساوه‌درودی

بهار ۱۳۹۳

سرشناسه : ساهودرودی، مصطفی، ۱۳۴۴-
 عنوان و نام پدیدآور : جامعه‌شناسی سیاسی ایران از عصر مشروطه تا انقلاب اسلامی (۱۳۹۲-۱۲۸۵) / مصطفی ساهودرودی
 مشخصات نشر : تهران، دانشکده علوم و فنون فارابی، ۱۳۹۲.
 مشخصات ظاهری : ۱۷۹ صفحه
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۶۰۲۸-۹۸-۹
 قیمت : ۸۰۰۰۰ ریال
 وضعیت فهرست‌نویسی : فیبا
 موضوع : جامعه‌شناسی سیاسی - ایران
 موضوع : بنیادگرایی اسلامی - ایران - جنبه‌های سیاسی
 موضوع : حزب‌های سیاسی - ایران - تاریخ
 موضوع : ایران - تاریخ - انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴-۱۳۲۷ ق.
 موضوع : ایران - تاریخ - انقلاب اسلامی، ۱۳۵۷
 شناسه افزوده : دانشکده علوم و فنون فارابی
 رده‌بندی در دهه : ۱۳۹۲ ج ۲ / ۸۷۶۱
 رده‌بندی دیویی : ۳۰۶/۲
 شماره کتابخانه ملی : ۳۳۸۸۱۲۲

انتشارات دانشکده فارابی

نام کتاب: جامعه‌شناسی سیاسی ایران از عصر مشروطه تا انقلاب اسلامی (۱۳۹۲-۱۲۸۵)

تألیف: مصطفی ساهودرودی

ویراستار علمی: محمد تقی پوریان

مدیر اجرایی: علی اسلمی

ویراستار ادبی: حمید بخشی

صفحه آرا: حسین حجت‌الاسلامی

طرح جلد: حسین باقری

قیمت: ۸۰۰۰۰ ریال

تاریخ انتشار: بهار ۱۳۹۳

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۳

تمامی حقوق اعم از چاپ، تکثیر و نسخه‌برداری برای ناشر محفوظ است. (نقل مطالب با ذکر مآخذ بلامانع است).

تلفن ناشر: ۲۹۹۴۲۶۵۸ صندوق پستی: ۱۹۳۹۵-۴۵۷۳

پیشگفتار	خ
فصل اول: جامعه‌شناسی سیاسی، مفاهیم و تحولات تاریخی	۱
جریان‌شناسی	۱
جریان‌شناسی سیاسی	۵
جامعه‌شناسی سیاسی	۱۰
دوره اول: تئریه‌های کلاسیک	۱۱
جامعه‌شناسی: مثال تعامل بین افراد و گروه‌ها	۱۲
دوره دوم: تئریه‌های جدید	۱۲
نظریه کارکردی	۱۲
نظریه ساختاری - دورانی	۱۳
نظریه ساختارگرایی	۱۳
نظریه منازعه	۱۴
سیاست	۱۸
علم سیاست	۲۷
فصل دوم: جامعه‌شناختی اندیشه‌های سیاسی	۳۳
مفهوم‌شناسی اندیشه‌های سیاسی	۳۳
شناخت اندیشه	۳۳
جامعه‌شناختی اندیشه سیاسی	۴۱
ابعاد جامعه‌شناختی	۴۱
بند و بست ایدئولوژیک	۴۳
فراز و فرود اندیشه سیاسی	۴۴
فصل سوم: جامعه‌شناسی اندیشه‌های سیاسی دوران قاجار	۴۹
فضای فکری - سیاسی ایران قبل از مشروطه	۴۹
جریان‌شناسی لیبرالیسم در دوران قاجار	۵۲
مبانی فکری - سیاسی لیبرالیسم	۵۲

۶۳	لیبرالیسم در دوران قاجار
۶۸	جریان‌شناسی اسلام‌گرایی در دوران قاجار
۶۸	مبانی فکری - سیاسی اسلام‌گرایی
۷۱	اسلام‌گرایی در دوران قاجار
۷۵	جریان‌شناسی سوسیالیسم در دوران قاجار
۷۵	مبانی فکری - سیاسی سوسیالیسم
۷۹	سوسیالیسم در دوران قاجار
۸۵	فصل چهارم: جامعه‌شناسی سیاسی اندیشه‌های سیاسی دوران پهلوی
۸۵	لیبرالیسم در دوران پهلوی اول
۸۷	اسلام‌گرایی در دوران پهلوی اول
۹۰	سوسیالیسم در دوران پهلوی اول
۹۱	جریان‌شناسی سیاسی دوران پهلوی دوم
۹۱	لیبرالیسم در دوران پهلوی دوم
۹۷	اسلام‌گرایی در دوران پهلوی دوم
۱۰۲	سوسیالیسم در دوران پهلوی دوم
۱۰۵	فصل پنجم: جامعه‌شناسی اندیشه‌های سیاسی در دوران ج.ا.ا
۱۰۵	لیبرالیسم بعد از انقلاب اسلامی
۱۱۳	اسلام‌گرایی بعد از انقلاب اسلامی
۱۳۴	سوسیالیسم در دوران بعد از انقلاب اسلامی
۱۴۱	نتایج حاصل از رقابت بین جریان‌های سیاسی بعد از انقلاب اسلامی
۱۵۳	نتیجه‌گیری
۱۵۹	فهرست منابع

پیشگفتار

جامعه‌شناسی سیاسی به عنوان یکی از مهم‌ترین موضوعات مورد توجه در عرصه اداره امور جامعه و سیاست بعد از رنسانس در قرون ۱۸ و ۱۹ مطرح و در قرن بیستم وارد ادبیات سیاسی دانشگاهی شد. بیان نظرها و دیدگاه‌های متفاوت از مفهوم جامعه‌شناسی و جامعه‌شناسی سیاسی - یکی از گستردگی موضوعات جامعه بشری و تلاش انسان برای رسیدن به جامعه‌ای آرمانی است. جامعه‌شناسی سیاسی به عنوان «چهارراه» علوم اجتماعی، هر علمی را که به این چهار راه ادغام شود، با مفهوم سیاست عجین ساخته و با ارائه تعاریفی از آن، مسیر حرکت جدیدی را مشخص می‌سازد. از این منظر جامعه‌شناسی سیاسی به عنوان زیرمجموعه علوم اجتماعی و در بدنه مطالعات میان‌رشته‌ای به بررسی شکاف‌های اجتماعی جامعه و گروه‌بندی اجتماعی ناشی از آن و تأثیر آن بر عرصه‌های سیاسی پرداخته و در پی هست‌ها، نوع نگاه آن بر هوشی‌شناسی قرار دارد. امروزه جامعه‌شناسی سیاسی به لحاظ گستردگی حوزه سیاست و رشد و توسعه و زافزون مسائل سیاسی، برای فهم موضوعات سیاسی تقسیم‌بندی‌های متنوعی را ارائه داده که یکی از آن‌ها «جریان‌شناسی سیاسی» است.

جریان‌شناسی سیاسی در ردیف مطالعات بین رشته‌ای به بررسی روند تحولات اجتماعی و سیاسی حاکم بر جامعه و چگونگی رواج تفکرات فکری و سیاسی و چارچوبی برای فهم فرایندهای سیاسی جوامع می‌پردازد. نوع نگاه آن بر معرفت‌شناسی قرار داشته و در حوزه نظری به ارتباط بین شناخت و هستی و در حوزه عملی به چگونگی عملکرد و تصورات ناشی از این ارتباط در جریان تحولات فکری و سیاسی جامعه توجه دارد. میزان و شدت عمل جریان‌های فکری - سیاسی در هر دو حوزه نظری و عملی با توجه به شرایط

حاکم بر جوامع از فراز و فرودهایی برخوردار است. این میزان در جوامعی که از ثبات سیاسی برخوردار باشند، کمتر و در جوامعی که از ثبات کمتری برخوردار باشند، بیشتر است. بنابراین شناخت جریان‌های سیاسی به‌طور مستقیم یا غیر مستقیم به شناخت جامعه‌شناسی سیاسی جوامع مرتبط بوده و بدون آن امکان دسترسی به منطق موقعیت اجتماعی فراهم نخواهد شد. در این فرآیند توجه به مواردی مانند: اندیشه‌های فکری-سیاسی مربوط به هر دوره، شناخت مبانی فکری مولدان اندیشه سیاسی و وابستگی آن‌ها به مکاتب سیاسی موجود و شناخت حاملان اجتماعی و طبقات حامی تفکرات ارائه شده از ضروری‌های بررسی جریان‌های فکری-سیاسی و درنهایت فهم حیات سیاسی جوامع است.

جریان‌های فکری-سیاسی در ایران معاصر از دوران قاجار و در آستانه انقلاب مشروطه شکل گرفت. چگونگی حرکت آن‌ها نیز تحت شرایط سیاسی-اجتماعی ایران و تغییرات حاصله در صحنه سیاسی کشور رقم خورد و با توجه به فضای ایجاد شده حول یک مکتب فکری و سیاسی قرار گرفت. در صحنه‌های سیاسی ایران نقش‌آفرینی کردند که در صد سال گذشته در قالب چهار مکتب جامعه ایران نمود یافتند که دو مورد آن یعنی «لیبرالیسم»^۱ و «سوسیالیسم»^۲ هر دو برون‌زاد هستند. لیبرالیسم اساساً شکل دهنده انقلاب فرانسه در سال ۱۷۸۹ است که پیش از آن در فرانسه و انگلیس دیده شد. ایسم دوم که در نقطه مقابل ایسم اول شکل می‌گیرد سوسیالیسم است. در غرب به ویژه فرانسه اکثر احزاب از منظر این دو ایسم به تجزیه و تحلیل تحولات سیاسی و اجتماعی می‌پردازند. این دو در سایر کشورها به ویژه در ایران و حتی کشورهای عربی نیز ظاهر شدند. دو جریان لیبرالیسم و سوسیالیسم با وجود اینکه در ایران به‌کار برده و برون‌زاد محسوب می‌شوند اما در داخل حضور داشته و یارگیری می‌کنند. دو جریان دیگر برون‌زاد هستند که شامل «ناسیونالیسم»^۳ و اسلام‌گرایی یا اسلام سیاسی است. اگرچه عقبه

1. Liberalism
2. Socialism
3. Nationalism

ناسیونالیسم ریشه بیرونی دارد اما از آن جهت که ناسیونالیسم مبنای عمل و نظر سیاسی خود را بر توده‌ها و سنت‌ها و باورهای موجود در یک ملت قرار داده می‌توان آن را در حوزه داخلی قرار داد. جریان اسلام‌گرایی یا اسلام سیاسی یعنی انسان‌های مسلمانی هستند که مبنای نظر و عمل سیاسی را دین قرار می‌دهند. تفکر آن‌ها بر این است که دین‌داری توان و استعداد لازم برای مبنای نظر و عمل قرار گرفتن در حوزه اجتماع و سیاست را دارد؛ اما این رو با مراجعه به دین، استخراج نظر سیاسی و اجتماعی می‌کنند. در برابر لیبرالیسم که تکی به نیروی سرمایه و سوسیالیسم که بر اجتماع تکیه دارد جریان اسلامی. دین اسلام را مبنای نظر و عمل سیاسی و اجتماعی قرار می‌دهد. هر چهار جریان در طول صد سال گذشته در مسائل سیاسی- اجتماعی و در عرصه تحولات جامعه ایران، حضور داشته و به پیش‌کش گفتمان‌های متفاوت در عرصه سیاست و اجتماع ایرانی شده و در رقابت با یکدیگر صحنه منازعات فکری- سیاسی را در دو حوزه نظر و عمل ایجاد نمودند.^۱ این صحنه منازعه با تکیه به شرایط به‌وجود آمده در کشور با فراز و فرود همراه بود؛ به‌گونه‌ای که گاهی اوقات یک جریان را در اوج و گاهی در پایین‌ترین حد ممکن قرار داده است. بسیاری از جریان‌ها بعد از اوج‌های سعه‌های تحولات سیاسی- اجتماعی از روند استعاره‌ای که در دوران اوج تحولات آنان سخن می‌گفتند، فاصله گرفته و آن را به فراموشی سپردند. این فراموشی باعث شد تا سایر گفتمان‌ها در فضای جدید، خودی نشان داده و به عنوان گفتمان غالب مطرح شوند.

در جمع‌بندی از منازعات فکری جریان‌های سیاسی ایران می‌توان گفت: ناسیونالیسم، استقلال‌طلبی و ملی‌گرایی را دنبال می‌کرد، لیبرالیسم در نگاه داخلی خود در مانده بود و با شعار قانون‌گرایی، بیشتر آزادی را دنبال می‌کرد. جریان اسلامی در نگاه اول به دنبال حاکمیت اسلام بود و عدالت و آزادی را در درجه دوم قرار داد. سوسیالیسم وجود شعار

^۱ - بخشی از این موارد در سال ۱۳۸۷ توسط دکتر محمدباقر خرم‌شاد در جمع انجمن اسلامی دانشجویان مقیم کشور فرانسه ایراد شده است.

مردم‌پسند مساوات و برابری به علت نگاه ماتریالیستی خود در مقایسه با جریان اسلامی که فاقد برنامه منسجم و مکتوبی بود، با اقبال مناسبی در جامعه ایران روبه‌رو نشد.

تلاش جریان‌های فکری برای بسط، توسعه و نفوذ در بین قشرهای مختلف با تمرکز بر واژه‌هایی چون عدالت، آزادی و قانون در برخی موارد منجر به بروز چالش‌های اساسی در سطح جامعه ایران گردید که این مهم نگاه محقق را به خود جلب نموده تا به‌گونه‌شناسی و تیپ‌شناسی جریان‌های فکری سیاسی بپردازد. در بررسی این موضوع نگاه به تحول جامعه ایران معاصر، رفتارهای سیاسی حاکمان و طبقات مختلف جامعه، عملکرد نخبگان، رهبران سیاسی، گروه‌ها و احزاب را در بسترهای مختلف فرهنگی، سیاسی، اقتصادی با محور قرار دادن منشأ تکوین، خیزش و عوامل رشد و افول آن‌ها در فضای سیاسی ایران معاصر در دو بعد نظری و عملی مورد توجه قرار گرفت.

فهم و تبیین درست و دقیق تحولات سیاسی ایران معاصر به عنوان یکی از دغدغه‌های اصلی جامعه‌شناسی است. نگاه اندیشمندان سیاسی را به خود جلب کرده و تلاش‌ها بر این است تا در چارچوب مدلی قابل فهم این تحولات ارائه گردد. یکی از این چارچوب‌ها مربوط به جریان‌شناسی سیاسی است که در ادبیات سیاسی ایرانی مغفول مانده است. اگرچه در مورد احزاب و گروه‌های سیاسی مطالب گسترده و متنوعی تهیه، چاپ و منتشر شده اما بیشتر آن‌ها نگاه تاریخی به موضوع است. از رویکرد تفسیری با نگاه علمی و ارائه الگویی برای آن‌ها، خالی است. در واقع منابع مورد نگاه توصیفی به سیر تطور و تحول فعالیت‌های سیاسی پرداخته و فاقد قالب‌بندی در مورد نظر و عمل هستند، در حالی که جریان‌های سیاسی در روند تحولات جامعه به هر دو حوزه توجه داشته‌اند. از این رو بررسی جریان فکری- سیاسی مستلزم توجه به هر دو است.

در مقام توصیف، شناخت دقیق و جامعی در مورد جریان‌های فکری- سیاسی ایران معاصر هنوز حاصل نشده و از این رو نیاز به مدلی دارد تا بر اساس آن جریان‌های فکری سیاسی ایران، قابل تفسیر و فهم باشد. این پژوهش تلاش دارد با بررسی تحولات فکری- سیاسی ایران در طول صد سال گذشته و چگونگی تعامل و ارتباط آن‌ها با یکدیگر،

مهمترین موضوعات اثرگذار در سیر تطور، رشد و افول جریان‌های فکری - سیاسی ایران و نگاه آن‌ها را به سیاست و تحولات اجتماعی را مورد واکاوی قرار دهد.

دکتر مصطفی ساوه‌درودی

زمستان ۱۳۹۲

www.ketab.ir